

มาตรการทางกฎหมายในการจัดการทรัพย์สินของวัด
ที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค*

LEGAL MEASURES FOR MANAGING TEMPLE ASSETS ACQUIRED
FROM SUBSIDIES AND DONATIONS

พระมหาวิทยา คำรัง, เพิ่ม หลวงแก้ว

Phramaha Wittaya Kamrang, Phem Luangkaew

มหาวิทยาลัยขอนแก่น วิทยาเขตหนองคาย, ประเทศไทย

Khon kaen University, Nong khai Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: wittayakhomrang@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค 2) วิเคราะห์กฎหมายในส่วนของการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และอำนาจหน้าที่ของผู้จัดการดูแล 3) หาแนวทางแก้ไขปัญหาคือกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการวิจัยโดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากแนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้อง และกฎหมายเกี่ยวกับกฎหมายเกี่ยวกับมาตรการจัดการทรัพย์สินของวัด ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

ผลการวิจัยพบว่า การจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค่นั้นยังขาดประสิทธิภาพ เนื่องจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 และกฎกระทรวงซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัตินี้ ไม่ชัดเจนและอาจเกิดช่องทางการทุจริตได้ จากการวิเคราะห์กฎหมายนี้ ขาดการถ่วงดุลอำนาจ ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะให้ 1) วางระเบียบปฏิบัติภายในวัด ตามหลักพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด 2) จัดให้มีคณะกรรมการผู้มีความรู้ความสามารถจัดทำรายรับและรายจ่ายทรัพย์สินของวัด 3) พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 31 ให้อำนาจเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป จึงมีอำนาจแต่เพียงผู้

* Received: 19 May 2025; Revised: 17 June 2025; Accepted: 21 June 2025

เดี่ยว ควรมีการถ่วงดุลอำนาจ ระบุกฎหมายให้ชัดเจน การแต่งตั้งคณะกรรมการวัด ต้องประกอบไปด้วยเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่น ข้าราชการ ประชาชน ผู้มีความรู้ด้านต่าง ๆ ได้มีส่วนร่วมการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด ตามหลักธรรมาภิบาล อย่างมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัย

คำสำคัญ: มาตรการกฎหมาย, ทรัพย์สินของวัด, เงินอุดหนุน, เงินบริจาค

Abstract

This research aims to 1) study the concepts and theories related to the management of temple assets obtained from subsidies and donations; 2) analyze the law on the management of temple assets obtained from subsidies and donations according to the Sangha Act B.E. 2505 and the authority and duties of the manager; and 3) find a solution to the legal problem of the management of temple assets obtained from subsidies and donations. This research is a qualitative research. The research was conducted by collecting data from concepts, theories, related research documents, and laws on temple asset management measures according to the Sangha Act B.E. 2505.

The research results found that the management of temple assets obtained from subsidies and donations is still inefficient because the Sangha Act B.E. 2505 and its amendments (No. 2) B.E. 2535 and the ministerial regulations issued under this Act are unclear and may lead to corruption. From the analysis of this law, there is a lack of checks and balances. Therefore, the researcher recommends 1) establishing regulations within the temple in strict accordance with the principles of the Dhamma and Vinaya; 2) establishing a committee with knowledge and ability. Prepare the income and expenditure of temple property. 3) The Sangha Act of 1962, amended (No. 2) of 1992, Section 31 gives the abbot the authority to be the representative of the temple in general affairs. Therefore, he has sole authority. There should be a balance of power and the law should be clearly specified. The appointment of the temple committee must consist of local government officials, civil servants, citizens, and people with knowledge in various fields who have participated in the management of temple

property according to the principles of good governance efficiently and in accordance with the principles of Buddhist discipline.

Keywords: Legal measures, Temple property, Subsidy, Donation.

บทนำ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 7 “พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก” และในเรื่องแนวนโยบายแห่งรัฐ หมวด 6 มาตรา 67 บัญญัติว่า “รัฐพึงอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน รัฐพึงส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา มีมาตรการและกลไกในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาไม่ว่าในรูปแบบใด (ราชกิจจานุเบกษา, 2560) และตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 72 วัดไทยในพระพุทธศาสนามีฐานะเป็นนิติบุคคล (Juristic Person) มีสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และถือว่าเป็นองค์กรทางศาสนาที่มีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีความผูกพันเกี่ยวข้องกับบุคคล ชุมชน และสังคม สัมพันธ์กันตั้งแต่ แรกเกิดและช่วงสุดท้ายของชีวิต วัดมีกิจกรรมความหลากหลาย สามารถให้พุทธศาสนิกชนเข้ามาทำบุญและประกอบศาสนกิจต่าง ๆ และเป็นสถานที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ เป็นแหล่งท่องเที่ยว แหล่งนันทนาการ ศูนย์กลางการเรียนรู้ การพัฒนาการสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน (พระครูปริยัติสารการ, 2565) กิจกรรมการทำบุญให้ทานในโอกาสต่าง ๆ การจัดการทรัพย์สินที่ได้จากการบริจาคและการสนับสนุนนั้น ยังคงเผชิญปัญหาสำคัญ โดยเฉพาะด้านความโปร่งใสและความเป็นระบบ การบริหารงานที่ขาดการควบคุมตรวจสอบอย่างเพียงพอ การใช้จ่ายเงินที่ไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ การทุจริต หรือการใช้เงินบริจาคผิดประเภท และมีปัญหาสาเหตุมาจากหลาย ๆ ปัจจัยที่เกิดขึ้น

ปัญหาด้านกฎหมายในการจัดการทรัพย์สินของวัด ปัญหาสำคัญคือการมีช่องว่างในกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพย์สินของวัด ซึ่งขาดกรอบกฎหมายที่มีความชัดเจน ส่งผลให้เกิดการตีความที่หลากหลายและความไม่สอดคล้องกันในการบังคับใช้ นอกจากนี้ บทลงโทษสำหรับการกระทำผิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินของวัด ยังขาดความเข้มงวดเพียงพอ ทำให้เกิดการละเมิดและการทุจริตในกระบวนการจัดการทรัพย์สิน ปัญหาทางกฎหมายในการจัดการทรัพย์สินของวัด ข้อจำกัดของกฎหมาย

ที่ไม่ครอบคลุมหรือไม่ชัดเจน กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพย์สินของวัดในประเทศไทย มักจะอิงตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และกฎระเบียบที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม ข้อกฎหมายอาจมีข้อบกพร่องหลายประการ เช่น การระบุสิทธิในการควบคุมทรัพย์สินที่ไม่ชัดเจน ระเบียบวิธีการใช้จ่ายเงินอุดหนุนและเงินบริจาคที่มีอยู่ แต่ไม่ได้ลงรายละเอียดเพียงพอ ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความไม่ชัดเจนในการใช้ตีความหรือการนำไปใช้ได้อย่างถูกต้อง เช่น กฎหมายอาจไม่ชี้ชัดเกี่ยวกับการจัดการสินทรัพย์ถาวร หรือสินทรัพย์ที่เกิดขึ้นใหม่ที่ได้รับผ่านการบริจาค ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความเสี่ยงในการใช้งานผิดวัตถุประสงค์ของการบริจาคได้ กล่าวคือ 1) การขาดมาตรฐานในการจัดสรรและการควบคุมการใช้ทรัพย์สินของวัด การบริหารทรัพย์สินของวัดนั้น อาจต้องมีการแบ่งสัดส่วนหรือมีข้อกำหนดการใช้งานที่ชัดเจน เพื่อให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของผู้บริจาคและความต้องการของวัด แต่ในหลายกรณีอาจไม่มีแนวทางมาตรฐานที่ใช้ในการจัดการและควบคุมทรัพย์สิน เช่น การเก็บบันทึกรายรับรายจ่าย การบริหารสินทรัพย์ในรูปของเงินสดที่ได้รับบริจาคอย่างเหมาะสม สิ่งเหล่านี้อาจทำให้เกิดปัญหาการขาดความโปร่งใส และนำไปสู่การใช้จ่ายทรัพย์สินของวัดที่ไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ 2) ข้อจำกัดในการตรวจสอบทรัพย์สินของวัดโดยภาครัฐ ภาครัฐมีบทบาทสำคัญในการตรวจสอบและกำกับดูแลการจัดการทรัพย์สินของวัด แต่อาจเผชิญกับข้อจำกัดในแง่ของทรัพยากรในการตรวจสอบ เช่น บุคลากรหรือเครื่องมือเทคโนโลยี ทำให้การตรวจสอบความโปร่งใสและถูกต้องตามกฎหมาย ในการใช้จ่ายเงินอุดหนุนและเงินบริจาคทำได้ยากลำบาก นอกจากนี้ ข้อกฎหมายอาจจำกัดอำนาจการตรวจสอบภาครัฐในการเข้าถึงบัญชีหรือทรัพย์สินของวัด ซึ่งอยู่ในสถานะทางกฎหมายที่แตกต่างจากหน่วยงานเอกชน

การบริหารจัดการทรัพย์สินกลับประสบปัญหาหลายประการ ที่ส่งผลต่อความโปร่งใสและความน่าเชื่อถือในการปฏิบัติงาน การปรับปรุงกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องจึงเป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะการออกกฎหมายที่ชัดเจน เกี่ยวกับการใช้เงินอุดหนุนและเงินบริจาค เพื่อให้มีแนวทางการใช้จ่ายที่โปร่งใสและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ การสร้างมาตรฐานในการบริหารทรัพย์สิน เช่น การบันทึกรายรับ-รายจ่าย และการรายงานประจำปีจะช่วยให้การจัดการเป็นระบบและมีมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ นอกจากนี้ การบังคับใช้กฎหมายและมาตรการตรวจสอบที่เข้มงวดโดยหน่วยงานภาครัฐ รวมถึงการฝึกอบรมผู้จัดการทรัพย์สินให้เข้าใจข้อกฎหมาย จะช่วยให้การบริหารมีประสิทธิภาพ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด การที่มีส่วนร่วมของชุมชนและผู้บริจาคในการติดตามการใช้จ่ายเงิน จะสร้างความไว้วางใจ โดยการเปิดเผยรายงานการใช้จ่ายและให้โอกาสชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การใช้เทคโนโลยีในการจัดการและตรวจสอบ การจัดการทรัพย์สินจะช่วยให้การ

บริหารมีระเบียบมากขึ้น สุดท้าย การปรับปรุงกฎหมายและนโยบายให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจ จะช่วยให้การจัดการทรัพย์สินของวัดมีความทันสมัยและส่งผลดีต่อความโปร่งใสและประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ (ภิรมย์ จันถาวร, 2544) คณะกรรมการสงฆ์ในการกำหนดนโยบายหรือการบริหารงานต่าง ๆ เพื่อความสะดวกในการตัดสินใจของคณะกรรมการสงฆ์และเจ้าอาวาสอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งคณะกรรมการที่ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ภายในวัด ส่วนใหญ่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นและดำรงตำแหน่งตลอดชีวิต มีเพียงส่วนน้อยที่กำหนดวาระการดำรงตำแหน่ง (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), 2539) พระพุทธเจ้าทรงมอบพระธรรมวินัยให้เป็นศาสนาแทนพระองค์ เมื่อพระองค์ล่วงลับไปต้องถือธรรมาธิปไตยเป็นหลักสำคัญ โดยรวมแล้วการพัฒนาระบบการจัดการทรัพย์สิน จะช่วยให้การใช้เงินอุดหนุนและเงินบริจาค เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและโปร่งใส ส่งผลดีต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

จากปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการกระจายอำนาจดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาแนวคิด การจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินบริจาค พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 อธิบายปรากฏการณ์ทางกฎหมาย ความหมาย เป็นไปแก้ไขปัญหาทางกฎหมายในการจัดการทรัพย์สินของวัด อย่างครบวงจรมีประสิทธิภาพ และบรรลุเจตนารมณ์มาตรการทางกฎหมายในการจัดการทรัพย์สินของวัด ที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินบริจาค ให้เกิดความสงบสุขทางสังคมและเป็นประโยชน์ต่อประชาชนสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค
2. เพื่อวิเคราะห์กฎหมายในส่วนของการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และอำนาจหน้าที่ของผู้จัดการดูแล
3. เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาคือกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “มาตรการทางกฎหมายในการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นวิธีหลักในการรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ มุ่งศึกษามาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพย์สินของวัด โดยเฉพาะทรัพย์สินที่ได้รับจากเงินอุดหนุนของรัฐและเงินบริจาคจากพุทธศาสนิกชน ซึ่งมีความสำคัญต่อการธำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาและการพัฒนาสังคมไทย แหล่งข้อมูลประกอบด้วยกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ป.พ.พ.) พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 รวมถึงหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย และบทความทางวิชาการที่กล่าวถึงแนวทางการจัดการทรัพย์สินของวัด อีกทั้งศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกในส่วนพระวินัย และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพย์สินในพุทธศาสนา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบวิเคราะห์เอกสารตามกรอบแนวคิด ทฤษฎีทางกฎหมาย และแนวทางจากนักวิชาการทั้งด้านศาสนาและกฎหมาย โดยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) เพื่อสังเคราะห์แนวทางในการพัฒนาหรือเสนอปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยมาตรการการจัดการทรัพย์สินของวัด ทั้งในด้านอำนาจหน้าที่ของผู้ดูแล และความโปร่งใสในการใช้จ่ายเงินอุดหนุนและเงินบริจาคให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อพระพุทธศาสนาและสังคมโดยรวม

ผลการวิจัย

ผลการวิจัย พบว่า การจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาคขาดประสิทธิภาพ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ. ศ. 2505 และกฎกระทรวงซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัตินี้ ไม่ชัดเจน หากไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์มาตรการทางกฎหมายที่ดี มีความรัดกุม อาจจะทำให้เกิดช่องทางการทุจริตได้

วิเคราะห์ตามพระราชบัญญัติและกฎกระทรวง ออกตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 31 ให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป เจ้าอาวาสเป็นผู้มีอำนาจสั่งการและบังคับบัญชาสูงสุดภายในวัด แต่เพียงผู้เดียว และแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 บัญญัติไว้ให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัด มาตรา 37 บำรุงรักษาวัด

จัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี และมาตรา 38 เป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลสั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์มีสิทธิพำนักอาศัยภายในวัด บัญญัติให้เจ้าอาวาสมีอำนาจทุกอย่างภายในวัด

จากปัญหาดังกล่าว ควรได้รับการแก้ไข ดังนี้ 1) วางระเบียบปฏิบัติภายในวัดตามหลักธรรมาภิบาลในการจัดการทรัพย์สินของวัด ที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค และเจ้าอาวาสต้องปฏิบัติตามบทบัญญัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด 2) จัดให้มีคณะกรรมการผู้มีความรู้ความสามารถจัดทำทะเบียนทรัพย์สินทรัพย์สินวัด และการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค เอกสารและบัญชีรับ รายจ่าย และคณะกรรมการตรวจสอบรายได้ รายจ่าย และทรัพย์สินของวัด และตรวจตราแก้ไขเพิ่มเติมสมุดทะเบียนดังกล่าวให้เรียบร้อย ถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริง 3) แต่งตั้งคณะกรรมการวัด มีหน้าที่วางนโยบายมาตรการทางกฎหมายการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาคของวัด ให้เกิดความโปร่งใสและมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน สอดคล้องกับหลักการในสมัยพุทธกาล พระองค์ทรงแสดงพระธรรมวินัย และพระธรรมวินัยจึงถือเป็นกฎหมายธรรมนุญสูงสุด ในการปกครองสืบมา มีความเที่ยงธรรม ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาลนำจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาการเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค อย่างมีประสิทธิภาพ

อภิปรายผล

ปัญหาการจัดการศาสนสมบัติของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินบริจาค พบว่า กฎหมายต่าง ๆ ในประเทศไทยที่เกี่ยวข้อง เช่น พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎกระทรวงที่ออกตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และกฎหมายมหาเถรสมาคมบางส่วน ยังไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่จริง กับในปัจจุบัน เนื่องจากกฎหมายต่าง ๆ เหล่านี้ มีพื้นฐานมาจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 แม้จะมีการแก้ไขปรับปรุงตามลำดับก็ตาม ก็ยังคงมีลักษณะบางประการที่ไม่เหมาะสมและยังไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะกรณี 3 ประเด็น คือ กฎหมายเกี่ยวกับการจัดการศาสนสมบัติของวัด กฎหมายเกี่ยวกับการจัดการศาสนสมบัติของวัด ในกรณีเงินบริจาค และกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการศาสนสมบัติของวัด ในกรณีที่สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จัดสรรงบที่เรียกว่า “เงินอุดหนุน” มีประเด็นในการวิเคราะห์เพื่อสร้างกฎเกณฑ์ในทางกฎหมายที่เกี่ยวกับการจัดการศาสนสมบัติของวัดในพุทธศาสนาในประเทศไทย ในแต่ละปี (ภัทรชัย โชติภณินชัย, 2561) สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติกลาง จะได้รับงบประมาณ 5,000 ล้านบาท ในจำนวนนี้เป็นเงินอุดหนุนวัดถึงกว่า 4,000 ล้านบาท หรือคิดเป็นร้อยละ 87 ของ

งบประมาณทั้งหมด และยังพบว่า เงินจำนวนนี้ถูกทุจริตไปมากที่สุด โดยเงินอุดหนุน 4,000 ล้านบาท จะถูกแบ่งออกไปใช้ 3 ประเภท คือ บุรณปฏิสังขรณ์วัด ให้การศึกษาพระสงฆ์ และสุดท้ายเผยแพร่กิจกรรมทางศาสนา

ในปี พ.ศ. 2558 สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้แก้ไขระเบียบขั้นตอนการขออนุมัติเงินอุดหนุนใหม่ โดยจะให้วัดยื่นหนังสือผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด เพื่มีคณะกรรมการตรวจสอบจากเดิมที่ไม่มี ก่อนที่จะอนุมัติเงินให้วัด ซึ่งเดิมอาจไม่ผ่านจังหวัดหรือผ่านจังหวัดก็ได้ เรียกว่าขั้นตอนจะมากขึ้นและมีการตรวจสอบมากขึ้น ก่อนหน้านี้นี้มีบางวัดของงบประมาณบูรณปฏิสังขรณ์สูงถึง 10 ล้านบาท แต่การอนุมัติไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัว และจะใช้เป็นดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติในการตัดสินใจ ทำให้บางวัดได้รับเงินอุดหนุน 4 - 5 ล้านบาทเท่านั้น ในปัญหาต่าง ๆ ภายในวัดเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติวัด กรณีเงินบริจาค และกรณีเงินอุดหนุนวัด เป็นปัญหาเกี่ยวกับผู้มีอำนาจในการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติ ได้แก่ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เจ้าอาวาส หรือผู้แทนของเจ้าอาวาส และปัญหาด้านกฎหมาย อีกทั้งเป็นปัญหาที่เกิดจากผู้เกี่ยวข้องขาดคุณธรรมจริยธรรม แสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบ และขาดความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการ อำนาจหน้าที่จึงมีความสำคัญในการการดูแลรักษาและการจัดการศาสนสมบัติ ดังนี้

1. อำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาและการจัดการศาสนสมบัติกลาง ได้แก่ ทรัพย์สินของพระศาสนา ซึ่งมีชื่อของวัดใดวัดหนึ่ง จึงเป็นของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยเฉพาะที่กฎกระทรวงว่าด้วยแบ่งส่วนราชการ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ พ.ศ. 2557 (กฤติน จันทน์สนธิมา, 2557) ปัญหาอำนาจหน้าที่ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในการบริหารจัดการเงินบริจาคของวัด ตามที่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาตรา 40 วรรค ท้าย บัญญัติว่า การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2554) วัดส่วนใหญ่จึงมักบริหารจัดการดูแลรักษาศาสนสมบัติของวัดเอง โดยเฉพาะในเรื่องของเงินบริจาค ยกเว้นแต่เฉพาะบางวัดที่ยินยอมให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยสำนักงานศาสนสมบัติจัดเก็บค่าเช่าที่ดินหรือเงินผลประโยชน์ต่าง ๆ แทนวัด การมอบหมายหน้าที่ดังกล่าวมักเป็นเรื่องของความสมัครใจของแต่ละวัด ที่จะมอบหมายให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติดำเนินการแทนหรือไม่ก็ได้ หรือบางวัดก็จะทำการจัดเก็บดูแลรักษาเงินผลประโยชน์และทำบัญชีเอง ยังใช้บังคับอยู่ ปัญหาการทุจริต ยกยอกเงินวัดยังปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ แนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

นอกจากต้องพิจารณาจากตัวบุคคลผู้มีหน้าที่บริหารจัดการเงินบริจาคของวัดแล้ว ยังต้องพิจารณาถึงข้อจำกัดหรือช่องว่างของกฎกระทรวงฉบับดังกล่าวประกอบด้วย โดยคำนึงถึงหลักธรรมาภิบาลตามประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องปัจจุบัน ทั้งภาครัฐ องค์กรในการบริหารการเงินบริจาคของวัด พบว่าจุดอ่อนสำคัญที่กระทบศรัทธาที่ประชาชนมีต่อวัดคือ การบริหารวัดที่ขาดธรรมาภิบาล หมายถึง การบริหารจัดการที่เป็นระบบ โปร่งใส ตรวจสอบได้ จุดอ่อนนี้สะท้อนให้เห็นจากสามเรื่องที่เป็นปัญหาสำคัญที่วัดส่วนใหญ่ประสบอยู่ขณะนี้ คือ

1) วัดขาดระบบงานที่ชัดเจนในการบริหารเงิน หมายถึงรายรับรายจ่ายและระบบบัญชีทำให้การบริหารเงินของวัดมีการปฏิบัติที่หลากหลายและแตกต่างกันมาก โดยเฉพาะวัดขนาดใหญ่กับวัดขนาดเล็ก ไม่เป็นมาตรฐาน รวมถึงไม่โปร่งใส ทำให้อ่อนไหวง่ายต่อการทำผิดพลาดต่าง ๆ

2) การตัดสินใจในการบริหารวัด ขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาสเป็นหลัก ทำให้การบริหารวัดขาดการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในวัดและประชาชนในพื้นที่ ที่สามารถให้คำแนะนำถ่วงดุลและปกป้องเจ้าอาวาส การตัดสินใจของเจ้าอาวาสเพียงลำพัง อาจพลาดพลั้งหรือผิดพลาดได้แม้ไม่มีเจตนา

3) ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการวัด ทั้งเจ้าอาวาส พระสงฆ์ในวัด ไวยาวัจกร และฆราวาสที่เข้ามาช่วยงานวัด ส่วนใหญ่จะขาดความรู้ในเรื่องการบริหาร ขาดความเข้าใจเรื่องระบบงาน และการปฏิบัติตามหลักธรรมาภิบาล ที่สำคัญขาดกระบวนการคัดเลือกผู้ที่เข้ามาช่วยงานวัดที่โปร่งใสตรงไปตรงมา เพื่อให้ได้คนดีมีความสามารถ ไว้วางใจได้ และศรัทธาในพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วยงานวัด

2. วิเคราะห์การจัดเก็บและจัดทำบัญชีเงินวัด จากข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารหลายฉบับมีความเห็นเป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า วัดส่วนใหญ่ขาดความรู้และทักษะในการนับและบันทึกรายรับรายจ่ายเงินบริจาคที่ดีเพียงพอ ได้แก่ วัดในภูมิภาคมีปัญหาทางการเงิน เนื่องจากการจัดทำบัญชีการเงินไม่ชัดเจน เพราะขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของการบัญชีและการเงิน การจัดทำบัญชีไม่เป็นระบบ ไม่มีการถ่วงดุลประจำปี การบริหารจัดการผูกขาดอยู่ที่บุคคลกลุ่มเดียว ไม่มีวาระการดำรงตำแหน่ง วิธีปฏิบัติทางการบัญชีและระบบบัญชีของวัดไทยในกรุงเทพมหานคร ส่วนใหญ่ยังไม่เหมาะสมตามแนวทางการปฏิบัติทางการบัญชี และขาดการควบคุมภายในที่ดี โดยเฉพาะระบบการจ่ายเงินและทรัพย์สินผู้จัดทำบัญชีส่วนใหญ่ขาดประสบการณ์และขาดความรู้ด้านบัญชี

นอกจากนี้ บางวัดไม่มีการแบ่งแยกหน้าที่กัน ระหว่างผู้ดูแลทรัพย์สินกับผู้ดูแลบัญชี จึงสรุปได้ว่า การนับเงินและบันทึกรายรับ รายจ่ายของเงินบริจาคของวัด ยังขาดการจัดทำบัญชีที่ไม่มีมาตรฐานเพียงพอ เนื่องจากจัดทำโดยผู้ที่ขาดความชำนาญและเหมาะสมเพียงพอจึงนำไปสู่ปัญหาการทุจริตเงิน

บริจาควัดได้ง่าย เพราะฉะนั้น จึงควรแก้ไขปัญหานี้ในรูปแบบของคณะกรรมการนับเงินและบันทึก รายรับรายจ่ายของเงินบริจาค ประกอบไปด้วยบุคคลหลายฝ่าย ได้แก่ เจ้าอาวาส พระสงฆ์ผู้ตรวจสอบ บัญชีรับอนุญาต และไวยาวัจกรที่มีความรู้ความสามารถและประสบการณ์ด้านการเงินร่วมกัน จาก กฎกระทรวง การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด พ.ศ. 2564 ข้อ 7 กำหนดให้ การเก็บรักษา เงินของวัดในส่วนที่เกินหนึ่งแสนบาทขึ้นไป ให้เก็บรักษาโดยฝากรักษาในนามของวัด หรือวิธีการอื่นใดตามที่มหาเถรสมาคมกำหนด การดูแลรักษาและจัดการเงินการกุศลที่มีผู้บริจาค ให้เป็นไปตามความ ประสงค์ของผู้บริจาค ทั้งนี้ ให้ฝากรักษาในนามของวัด วรคสอง กำหนดว่า การดูแลรักษาและจัดการเงินการ กุศลที่มีผู้บริจาค ให้เป็นไปตามความประสงค์ของผู้บริจาค (พระครูปริยัติสารการ, 2565) พิจารณาได้ว่า เงินของวัดที่จะต้องเก็บรักษาตามที่กฎกระทรวงการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด พ.ศ. 2564 ข้อ 7 วรคแรก กำหนดไว้ นั้น ตามบทบัญญัติกฎกระทรวงการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติ ของวัด พ.ศ. 2564 ดังกล่าวข้างต้น

3. กฎหมายกลางที่เกี่ยวกับการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารของทางราชการ โดยมีขอบเขตการบังคับ ใช้ทั้งในด้านข้อมูลข่าวสารของทางราชการและด้านหน่วยงานของรัฐ มาตรา 4 บัญญัติว่า ข้อมูลข่าวสาร ของทางราชการ หมายความว่า ข้อมูลข่าวสารที่อยู่ในความครอบครองหรือควบคุมดูแลของหน่วยงาน ของรัฐ เมื่อพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 31 บัญญัติว่า “ให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล” ดังนั้น วัดจึงมีฐานะเป็นนิติ บุคคลตามกฎหมายมหาชน ซึ่งถือว่าเป็นหน่วยงานของรัฐอย่างหนึ่งตามกฎหมาย เมื่อรายงานทางการเงินของวัดเป็นสื่อที่ทำให้ทราบถึงข้อมูลทางการเงินของวัด เพราะฉะนั้น วัดจึงต้องมีหน้าที่รายงาน การการเงินของวัดให้ประชาชนทราบ ตามพระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสารของทางราชการ พ.ศ. 2540 มีวัตถุประสงค์เพื่อรองรับสิทธิรับรู้ของประชาชน และจะก่อให้เกิดการปกครองในระบอบประชาธิปไตย 4 ประการ คือ การปกครองที่โปร่งใส การปกครองที่ประชาชนมีส่วนร่วม การปกครองที่ประชาชน ตรวจสอบได้ และการปกครองที่ประชาชนได้รับความเป็นธรรมในการพิทักษ์สิทธิเสรีภาพ (บรรเจิด สิง คเนติ, 2554) เมื่อมีคำขอพระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสารนี้ ก็สามารถตรวจสอบข้อมูลได้ตลอด

4. การเปรียบเทียบมาตรการทางกฎหมายในการจัดการทรัพย์สินของวัดในต่างประเทศ การศึกษาพบว่า ประเทศศรีลังกา เมียนมา และไทย ต่างมีมาตรการทางกฎหมายที่มุ่งคุ้มครองและ ส่งเสริมการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด โดยเฉพาะทรัพย์สินที่ได้จากเงินอุดหนุนและเงินบริจาคจาก พุทธศาสนิกชน

ในศรีลังกา ซึ่งมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ กฎหมายของรัฐมีรากฐานจากกฎหมายสิงหลโบราณ เช่น การทำลายเจดีย์หรือต้นโพธิ์ หรือการปล้นทรัพย์วัด มีโทษถึงตาย และบังคับใช้กับทุกชนชั้น รวมถึงชาวต่างชาติ ทั้งนี้ รัฐธรรมนูญศรีลังการะบุว่า “รัฐมีหน้าที่ปกป้องและทำนุบำรุงศาสนาพุทธ” (ลังกากูมาล, 2560) ในเมียนมา ศาสนาพุทธก็เป็นศาสนาหลักเช่นกัน ทรัพย์สินที่ได้รับจากการบริจาคถือเป็นของวัด ต้องบริหารจัดการตามเจตนาของเจ้าบริจาคน โดยเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัดซึ่งมีลักษณะคล้ายไวยาวัจกรของไทยเป็นผู้ดูแล ผู้ดำรงตำแหน่งต้องมีคุณธรรม ความรู้ และความซื่อสัตย์สุจริต มีวาระไม่เกิน 3 ปี และมีหน้าที่จัดการเงินบริจาค จัดทำบัญชี และตรวจสอบการเงินแนวทางในทั้งสามประเทศสะท้อนความพยายามในการจัดการศาสนสมบัติให้โปร่งใส มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

สรุปผลวิจัย/ข้อเสนอแนะ

สรุปผลวิจัย

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การจัดการทรัพย์สินของวัดจากเงินอุดหนุนและเงินบริจาคยังไม่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากกฎหมายที่เกี่ยวข้องไม่ชัดเจน อาจเปิดช่องให้เกิดการทุจริต โดยเจ้าอาวาสมีอำนาจเต็มในการบริหารวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม แนวทางแก้ไขที่เสนอ ได้แก่ 1) วางระเบียบการจัดการทรัพย์สินของวัดตามหลักธรรมาภิบาล และให้เจ้าอาวาสปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด 2) จัดตั้งคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ ทำทะเบียนทรัพย์สิน ตรวจสอบรายรับรายจ่าย และจัดทำบัญชีให้ถูกต้อง 3) แต่งตั้งคณะกรรมการวัด วางนโยบายและมาตรการทางกฎหมายเพื่อให้การจัดการทรัพย์สินโปร่งใส มีส่วนร่วม และสอดคล้องกับหลักธรรมวินัยทางพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ข้อเสนอแนะเชิงกฎหมาย ผู้วิจัยเห็นว่า ควรมีการปรับปรุงแก้ไข เพิ่มเติมกฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์มาตรา 37 และมาตรา 38 อำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่เกี่ยวกับมาตรการทางกฎหมายการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาคของวัดให้ทันสมัยเนื่องจากโลกเปลี่ยน โดยยึดแนวทางตามพระธรรมวินัย กฎหมายบ้านเมืองที่มีอยู่ สามารถนำมาใช้สนับสนุนพระธรรมวินัย การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ดังนี้

1) วางระเบียบปฏิบัติภายในวัดตามหลักธรรมาภิบาลในการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค และเจ้าอาวาสต้องปฏิบัติตามบทบัญญัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

2) จัดให้มีคณะกรรมการผู้มีความรู้ความสามารถ จัดทำทะเบียนทรัพย์สินทรัพย์สินวัด และการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค เอกสารและบัญชีรับ รายจ่าย และคณะกรรมการตรวจสอบรายได้

3) แต่งตั้งคณะกรรมการวัด มีหน้าที่วางนโยบายมาตรการทางกฎหมายการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาคของวัด ให้เกิดความโปร่งใสและมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน

4) ควรปรับปรุงโครงสร้างและจำนวนของคณะกรรมการคุณสมบัติและลักษณะต้องห้าม อำนาจหน้าที่การแต่งตั้งและการพ้นจากตำแหน่ง วาระการดำรงตำแหน่ง วาระการประชุมของคณะกรรมการวัดและแก้ไขเพิ่มเติมอำนาจหน้าที่

5) สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรกำหนดให้เป็นกฎระเบียบข้อบังคับชัดเจนให้วัดจัดทำรายงานทางการเงินเป็นประจำทุกปี

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

นอกจากจะมีมาตรการทางกฎหมายในการแก้ไขปัญหาด้านการบริหารจัดการเงินบริจาคของวัดไม่ไหวแล้ว ยังต้องคำนึงถึงมาตรการเชิงนโยบายเพื่อให้การแก้ไขปัญหาดังกล่าวต้องมีประสิทธิภาพและบรรลุผลมากยิ่งขึ้น

3. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) ประชาชนและชุมชนในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน ควรมีบทบาทสำคัญในการเข้าไปมีส่วนร่วมกับการจัดการทรัพย์สินของวัด ที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาคของวัดมากขึ้น การกระตุ้นให้เกิดผู้มีจิตอาสาทำงานเพื่อชุมชนและสังคม ในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเป็นเจ้าของ ในฐานะเป็นชาวพุทธ

2) จัดให้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เข้ามามีส่วนร่วม เช่น กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงยุติธรรม เป็นต้น การบริหารจัดการที่ดีสะท้อนถึงความโปร่งใสและตรวจสอบได้ จะนำไปสู่ความเชื่อมั่นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียขององค์กรนั้น และวัดเป็นองค์กรที่มีความใกล้ชิดกับคนและชุมชนได้มากขึ้น

3) การสร้างความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นในผู้มีจิตศรัทธาและพุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใส เป็นสิ่งสำคัญในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป

4. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1) ศึกษาวิจัยในกรณีออกกฎหมายมาตรการทางกฎหมายการจัดการทรัพย์สินของวัดที่ได้มาจากเงินอุดหนุนและเงินทำบุญบริจาค เพื่อกำหนดถึงการมีและแต่งตั้งคณะกรรมการวัดที่มีองค์ประกอบที่สะท้อนถึงการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับวัด เพื่อให้คณะกรรมการวัดมีบทบาทที่จะสามารถช่วยในการพัฒนาวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับการบริหารจัดการที่ดี

2) ศึกษาวิจัยในกรณีพัฒนาบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในการบริหารการเงินให้แก่วัดอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยให้มีการจัดอบรมไวยวัจกรและกรรมการวัด

3) ควรศึกษาเรื่องการบริหารจัดการศาสนสมบัติกลางและศาสนสมบัติวัด ที่เกี่ยวกับพระธรรมวินัยและกฎหมายคณะสงฆ์

เอกสารอ้างอิง

- กฤติน จันทรสนธิมา. (2557). การบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีเงินบริจาค. ใน *วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์*. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. (2554). *หลักกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมฝ่ายปกครอง*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร : วิญญูชน.
- พระครูปริยัติสารการ. (2565). มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการคุ้มครองศาสนสมบัติของวัดในพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทย. ใน *ดุชนิพนธ์หลักสูตรนิติศาสตร์ดุชนิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์*. มหาวิทยาลัยรังสิต.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2539). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม.
- ภัทรชัย โชติกวนิชย์. (2561). การทุจริตเงินทอนวัด. ใน *การค้นคว้าอิสระ หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์*. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ภิรมย์ จันถาวร. (2544). ยุทธศาสตร์การจัดการการเงินของวัด. ใน *รายงานการวิจัย*. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. (2560). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก หน้า 17
(6 เมษายน 2560)

ลังกาภูมิ. (2560). เล่าเรื่องเมืองศรีลังกา. รวมบทความวิชาการในวาระรอบหนึ่งทศวรรษ.
นครปฐม : สาสะพิมพ์การ.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2554). คู่มือพระสังฆาธิการ ว่าด้วยพระราชบัญญัติ กฎ ระเบียบ
และคำสั่งคณะสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.